

דו"ח זה עניינו זכויות האדם בשטחים בזמן המלחמה במפרץ, תקופה השונה מכל תקופה שקדמה לה מאז שלטון ישראל בשטחים. איומי עיראק לתקוף את ישראל בנשק קונוונציונאלי ובלתי קונוונציונאלי, שיגור יותר מ-30 טילים לעבר ישראל, התמיכה בעיראק הרווחת בציבור הפלסטיני והקריאות שהופנו לציבור זה לסייע לעיראק במלחמתה בישראל - כל אלה חייבו היערכות מיוחדת של רשויות המדינה הן בשטח ישראל והן בשטחים ובכלל זה נקיטת אמצעי ביטחון מתאימים.

אך מצב של מלחמה אינו מפחית מחובת המדינה לכבד את זכויות האדם ואין פירושו של מצב חדש זה היעדר נורמות מחייבות של חוק, מוסר והגינות. מבחנה האמיתי של חברה הוא בשמירתה על ערכי יסוד של צדק דווקא בשעת משבר ומצוקה. כפי שהעיר לאחרונה בית המשפט העליון, כאשר רועמים התותחים, לא נדם קולו של שלטון החוק, ותפקידם הקשה של אירגוני זכויות האדם לחקור, לתעד, לפרסם ולהתריע על מצב זכויות האדם גם בשעה קשה זו.

מדיניות הממשלה בנושאים הקשורים לזכויות אדם בעת מלחמה אינה חייבת להיות זהה למדיניותה בעת רגיעה. אך לא כל אמצעי שהוא לגיטימי כאשר נוקטים בו לתקופה קצרה עם פרוץ מלחמה, ממשך להיות לגיטימי אחרי חלוף שבוע, שבועיים או חודש. קיימת חובה מתמדת לאזן בין צרכי ביטחון מובנים לבין שלומם, בריאותם וצרכיהם הבסיסיים של התושבים בשטחים, שעל רווחתם אחראית המדינה. אמצעי כגון עוצר או סגר, הגורם פגיעה קשה בתושבים, ההולכת ומחמירה ככל שחולפים הימים, אין לנקוט בו ללא הגבלת זמן. בשבוע הרביעי של המלחמה נראים העוצר והסגר כאמצעים שאינם מחוייבי המציאות. בשל הבעיות בהשגת מידע, דו"ח זה הוא דו"ח חלקי בלבד ומפרט רק מעט מהמגבלות והקשיים שעומדים בפני תושבי השטחים בשל העוצר, הסגר, וההגבלות בזמן המלחמה.

הטלת עוצר היא הגבלה כללית על חופש התנועה של תושבים, אשר אינם רשאים לצאת את בתיהם. בתקופת האנתיפאדה נעשה שימוש נרחב באמצעי של עוצר כולל לשם "הרגעת הרוחות" - לאחר התנגשויות או כדי למונען, לצורך חיפוש אחר חשודים בפעילות עויינת, לצורך ביצוע מעצרים ולמניעת התפרעויות בעת פיצוץ בתים של חשודים בביצוע פיגועים.¹ לעיתים נעשה שימוש בעוצר גם לשם מבצעי גביית מיסים. עוצר ממושך וכולל הוטל באזורים רבים בתקופת האנתיפאדה. כל מחנות הפליטים ברצועה עזה (למעלה מ-300,000 איש) היו נתונים בינואר 1988 במשך שבועיים תחת עוצר. העירייה קבאטיה היתה תחת עוצר במשך למעלה מ-40 יום לאחר רצח של חשוד בשיתוף פעולה בפברואר 1988. ב-1989 הוטל עוצר על העירייה ארבע פעמים (סה"כ 28 יום) ובשנת 1990 5 פעמים (סה"כ 19 יום). ברצועת עזה מוטל עוצר לילה (בין השעות 20:00-04:00) מחדש מאי 1988.

עם זאת, העוצר שהוטל על השטחים עם פרוץ מלחמת המפרץ, ושנמשך עד כה ארבעה שבועות, הוא העוצר הכללי הממושך ביותר מאז 1967.

הסמכות להטלת עוצר מעוגנת בשתי הוראות: סעיף 89 לצו בדבר הוראות ביטחון (הגדה המערבית) (מס' 378) תש"ל-1970, ותקנה 124 לתקנות ההגנה (שעת חירום) 1945. הוראות אלה הינן כוללות ואינן מטילות כל הגבלת זמן. סעיף 89 הנ"ל קובע:

מפקד צבאי רשאי לדרוש מכל אדם, בתחומי שטח שיצויין בצו, כי ישאר בתוך בית במשך אותן שעות שייקבעו בצו.

למרות שהחוק הבין-לאומי לא מזכיר במפורש שימוש בעוצר, כללי האג 1907 מאפשרים לשלטון כיבוש לקחת צעדים מתאימים "להבטיח את הסדר והביטחון הציבוריים".

לפי הפסיקה של בית-המשפט העליון ניתן להשתמש בעוצר אך ורק למטרה מניעתית, ושימוש באמצעי זה למטרות ענישתיות הוא פסול. העוצר נועד לצרכי ביטחון, אך לצד סמכותה של מעצמה כובשת להבטיח ביטחון קיימת חובה לדאוג ולקיים את רווחת התושבים.

1. עוד על העוצר ראה **צלם, הענישה הקולקטיבית בגדה המערבית וברצועת עזה**, נובמבר 1990.

סגור

גם בשעות בהן מוסר העוצר, היציאה מן השטחים אסורה לכל אדם ללא היתר מיוחד. היחידים הנעים בחופשיות פרט לאנשי הצבא הם אזרחי ישראל הגרים בשטחים.

סגור מוטל גם על כל ישוב לחד, כלומר על הפלסטינים אסור לעבור מאזור אחד לשני בתוך השטחים. כתוצאה מכך נמנע לא אחת מאנשי כפר להגיע לעיר הסמוכה לשם קניות, לבנק וכדומה. אנשים רבים אינם יכולים עקב כך להגיע למקום עבודתם או לבקר את קרוביהם. התנועה מהשטחים ואליהם מוסדרת על-ידי שני צווים נפרדים: עם כניסת זה"ל לשטחים הוצא צו בדבר שטחים סגורים (איזור הגדה המערבית) (מס' 34) תשכ"ז-1967, המכריז על הגדה כשטח סגור. בצו נאמר כי "שטח הגדה המערבית מוכרז בזה כשטח סגור". צו דומה הוצא לגבי עזה.

זכותם של אנשים לצאת מן השטחים לישראל מוסדרת באמצעות היתרים כלליים המבחינים בין תושבי השטחים הפלסטינים והלא הישראליים. עם פרוץ המלחמה בוטל זמנית ההיתר שעל-פיו יכלו התושבים הפלסטינים לצאת מן האיזור. לגבי התושבים הישראליים הוצא היתר על-פיו הם רשאים לצאת מן השטחים ולהיכנס אליהם.

הכניסה לשטחים מישראל מוסדרת בצו אחר: מישראל לרצועת עזה מורשים להיכנס בעלי היתר מיוחד או מי שנוסע לגוש קטיף. לגדה אין מניעה חוקית להיכנס אלא אם כן מפקד צבאי מכריז על אזור מסוים כשטח צבאי סגור.

ב-10 בפברואר חודשו לראשונה היתרים של פלסטינים מהשטחים להגיע לעבודה בישראל. השלטונות איפשרו למספר מסויים של פועלים הרשומים בלשכות העבודה בישראל להגיע למקומות עבודתם בתוך הקו הירוק למרות העוצר והסגר על השטחים. רק פועלים שנתבקשו במפורש על ידי מעסיקיהם ונלקחו במכוניות המעסיקים הורשו לצאת לעבודה בישראל. עובדה זו מעידה על כך שהמניע לחידוש ההיתרים אינו הרצון להקל על תושבי השטחים שעבודתם בישראל לפרנסתם לא נתאפשרה מחמת העוצר, אלא בעיקר רצון לסייע למעסיקים הישראליים החסרים כוח עבודה.

ההשלכות המצטברות של העוצר הממושך על בריאותם, פרנסתם ורווחתם של תושבי השטחים מעמיד בשאלה את מלוואה של חובה זאת על ידי מדינת ישראל. הודעת השלטונות שהם ערים למצוקתם של תושבי השטחים בשל העוצר והסגר, אינה מתיישבת עם פעולות גביית מיסים, שהתנהלו בחודש האחרון. בדהישה נעזרו גובי מיסים בצבא כדי לאבטח את גביית המיסים בתקופת העוצר. בגינין ובטול-כרם נתבקשו תושבים לשלם מקדמות מס לשנת המס 1991. בגדה נדרשו התושבים להסתגר בבתיהם בשבועיים הראשונים, למעט יציאה לשם הצטיידות אחת לשלושה או ארבעה ימים. בעזה הוסר העוצר לשעתיים אחת לשבוע, אולם רק נשים הורשו לצאת מביתהן. באיזורים מסוימים ההפסקות בעוצר מועטות יותר, ובאחרים העוצר הוטל עוד לפני המלחמה. מחנה הפליטים דהיישה הושם בעוצר כמעט ללא הפסקה עוד מתחילת דצמבר 1990 ומחנה הפליטים נור שמס, בנפת טול כרם, בעוצר מתחילת ינואר.

ארגוני זכויות אדם (בצלם, האגודה לזכויות האזרח בישראל והמוקד להגנת הפרט) פנו לשר הביטחון, וכן אל מספר חברי-כנסת, בבקשה לעשות ככל יכולתם להסרת העוצר. בעקבות פניות חברי הכנסת הודיע מתאם הפעולות בשטחים שמואל גורן כי החל מה-3 בפברואר תחל להתבצע מדיניות "הסרה הדרגתית של העוצר". כלומר, העוצר מוסר לשעות ארוכות יותר ברוב האזורים בגדה, בדרך כלל בין השעות 08:00-16:00. ברצועת עזה היה העוצר בתוקף מלא, והוא הוסר לשעות מספר פעם או פעמיים בשבוע, עד תחילת השבוע הרביעי למלחמה. במשך שלושה שבועות הותר רק לנשים לצאת בשעת העוצר, ורק אז הותרה היציאה לראשונה גם לגברים.

שעות הסרת העוצר משתנות ממקום למקום ומיום ליום. מידי יום מודיעים לתושבים על ערים וכפרים בהם "התפתחו תקריות" ולפיכך לא יוסר מהם העוצר ביום המחרת. כך למשל הודיעו ביום ב' 9.2.91 שהעוצר בבית גיאלא, דהיישה, אל-חידר ושכונת אל-דוחה בבית-לחם, לא יוסר ביום המחרת בשל הפרות סדר.

זה למעלה מחדש נמשך העוצר. מדיניות ההסרה ההדרגתית אינה בהירה ולא ברור מתי יבוא העוצר אל סופו. למרות שברוב האיזורים בגדה אכן מוסר העוצר לכ-8 שעות ביום, בעזה מוסר העוצר בסבב, כך שבכל נקודה מוסר העוצר רק בכל יום שלישי.

מחייה וכלכלה

הממוצע הנמוך ביותר של נזקים יומיים במשך עוצר זה מוערך ב-5.2 מיליון דולר. יש להתחשב בעובדה שלא הכללנו את הערך המוסף של הכנסות הקבוצה הרביעית.

ב. הפסדים סקטוריאליים

1. תעשייה

התעשייה בשטחים מעסיקה כ-30,000 איש, מהם כ-20,000 בגדה המערבית ו-10,000 ברצועה. בזמן העוצר ניתן אישור לכ-30 מפעלי מזון ותרופות לעבוד. כל שאר המפעלים היו סגורים. גם עם הסרת העוצר לתקופות ממושכות יותר נתקלים המפעלים במספר בעיות חריפות. מערכת האשראי התמוטטה, ומצב תזרים המזומנים ברוב המפעלים קשה ביותר, עד כי חלק מהמפעלים לא יכלו לחדש כלל את העבודה. מפעלים רבים מייצאים לירדן, לישראל או לאירופה (דרך ישראל), יצוא שפסק כמעט לחלוטין. בתקופה שבין ה-17 בינואר ל-10 בפברואר ירד היצור בכ-95%.

העוצר שיתק לחלוטין את חיי הכלכלה בשטחים. פרנסתם של התושבים הפלסטינים, שמצבם הורע ממילא בחודשים האחרונים, נפגעה קשות, ולגבי רבים נגדעה לחלוטין. הנזק הוא מיידי, מצטבר ולעתים גם ארוך טווח. פועלים העובדים בישראל עלולים לאבד את מקום עבודתם, חקלאים שלא זרעו, לא קצרו או לא קטפו יאבדו יבול של עונה שלמה, בתי-חרושת שלא סיפקו תוצרת במועד יאבדו חוזים ולקוחות.

א. הפסד הכנסות - תמונה כוללת

הטבלה בעמוד הבא מעריכה את ההפסדים שנגרמו לפועלים הפלסטינים (המועסקים בישראל ובשטחים), לעובדי השירותים ולעצמאים כתוצאה מהעוצר, בין ה-17 בינואר ל-10 בפברואר 1991.

1. הנתונים בפרק זה מסתמכים על דו"ח שנכתב בידי הכלכלן סמייר חוליילה.

הפסד הכנסות בשטחים 17 בינואר – 10 בפברואר 1991

סוג העובדים	מספר העובדים	משכורת חודשית ממוצעת בדולרים	נזקים ישירים במיליוני דולרים	סה"כ נזקים במיליוני דולרים
1 תושבי הגדה והרצועה העובדים בישראל	100,000	500	41.500	*41.500
2 פועלים בגדה וברצועה	47,500	300	11.875	**23.750
3 שכירים בשירותים בגדה וברצועה	56,500	600	2.825	***2.825
4 עצמאים בגדה וברצועה	100,000	750	62.500	62.500
סה"כ	304,000	--	118.700	130.575

* חושב על-פי השכר הממוצע ומספר העובדים, בהתחשב באופי החלקי והעונתי של עבודה זו.

** סה"כ הנזקים כאן הם פעמיים סכום הנזקים הישירים במשכורות עובדים, בהתבסס על כך שעובדים מייצרים ערך מוסף של 100%.

*** הנזקים בסקטור זה חושבו בשיעור של 10%, מאחר ולמספר מוסדות חינוך ושירותי בריאות, בנוסף לרשויות מקומיות, היו הכנסות משירותיהם, שכיסו חלק ממשכורות שכיריהם.

2. חקלאות

כ-40,000 איכרים ופועלים חקלאיים מתפרנסים מחקלאות בשטחים. לכמה אלפים נוספים החקלאות היא מקור משני של הכנסה. ב-1989/90 היוותה החקלאות כ-35% מהתל"ג בשטחים. בענפי השדה פגע העוצר באיסוף יבולים, הכנת שטחים וזריעה (לאחר עצירת גשמים ממושכת), קטיף הדרים, וטיפולים שוטפים כגון ריסוס והשקייה (בייחוד בחממות).

מגדלי בעלי-החיים התקשו להשיג מזון, לטפל בבעלי-החיים ולהוציאם למרעה.

היצוא החקלאי נפגע קשות, אם בשל סגירת הגשרים והמעבר לישראל באופן כמעט מלא, ואם בשל ירידת איכות היבולים בגלל חוסר אפשרות לרססם או לאוספם בזמן. גם הירידה החדה בצריכה בשטחים פגעה קשות בחקלאים, במיוחד במגדלי הצאן והבקר. בשבוע הרביעי למלחמה ירדה צריכת בשר הבקר והצאן ב-80%, בשר עוף ב-40% וירקות טריים ב-70%.

להלן דוגמאות של נזקים ופגיעות בחקלאים:

* בתאריך 31.1.91 פנה חסן בוטמה אל **המוקד להגנת הפרט** בשם תושבי כפר בתיר המעבדים כ-10,000 דונם אדמה. בין השאר מעבדים במקום כרמי ענבים ומטעי משמש, זית ואגסים וכן שטחי ירקות כגון פטרוזיליה צנון ובצל. תושבי הכפר לא הורשו במשך 18 יום להגיע לשדות ולמטעים. כמו-כן נמנע מהם לטפל בבעלי-חיים: עזים, פרות ותרנגולות.

* מרכז המידע הפלסטיני לזכויות האדם – PHRIC – מוסר על 9,000 דונם עצי הדר בנפת טול-כרם שהפרי נרקב עליהם כתוצאה מעוצר של 12 יום. הנזק מוערך על ידם בכ-180,000 ש"ח. הנזק הכללי באיזור טול-כרם בשלושת השבועות הראשונים של העוצר מוערך בכ-9 מיליון ש"ח.

* בשל הבעיות בשיווק התוצרת החקלאית וביצואה מוכרים חקלאי השטחים את התוצרת במחירי הפסד. מעדויות שנמסרו מיריחו למוקד עולה כי תרנגולות נמכרות בכ-25% ממחירן הריאלי.

* **עבד אל-רחמן אבי עארף**, יושב ראש ועד שיווק השמן בגדה המערבית, מסר **לבצלם** כי נחתם חוזה בין הוועד לממשלת איטליה על מכירת 6,000 טון שמן זית. עד הטלת העוצר הצליח הוועד לייצא 1,000 טון שמן זית, אולם יצוא 5,000 הטון הנתרמים לא התבצע.

מעצרים

על-פי נתוני דובר צה"ל, מאז פרוץ המלחמה במפרץ ועד ה-12.2.91, נעצרו בשטחים 3,647 איש, מתוכם 3,005 איש בגדה המערבית ו-642 ברצועת עזה. בגדה בלבד נעצרו 1,714 איש בעוון הפרות עוצר. בין העצורים גם מספר עצורים בצו מינהלי (מעצר ללא משפט). בשל הסגר והבעיות הכרוכות בקבלת מידע מהשטחים, קשה לדעת מהו מספרם המדוייק של העצורים המינהליים. הידוע ביניהם הוא ד"ר סרי נוסייבה, מרצה לפילוסופיה שהואשם בהעברת מידע ביטחוני ל"אישיות עיראקית רשמית". נוסייבה, כמו מנהיגים פלסטינים אחרים שנעצרו במעצר מינהלי, לא הועמד לדין משום ששלטונות הביטחון טענו כי אין הם רוצים לחשוף מידע הקשור בפעולותיהם. מאות העצורים שהואשמו בהפרות עוצר הועמדו לדין במשפטים מהירים וללא נוכחות עורכי-דין. רובם הודו ונקנסו בסכומים שבין 500-1,500 ש"ח. אחרים, שלא הודו, נידונו לתקופות מאסר בפועל. יצוין עם זאת, שחלק ניכר מהמעצורים שנקנסו לא יכלו לשלם את הקנס ונשארו במאסר. עורכת-דין מונה רשמאוי דיווחה **לבצלם** כי עצירים ירצו 50 ימי מאסר משום שאינם יכולים לשלם קנס בסכום של 500 ש"ח, ועצירים אחרים שנדרשו לשלם קנס של 800 ש"ח מרצים רק 40 ימי מאסר במקום לשלמו. בעזה, לעומת זאת, הקנסות גבוהים יותר אולם פרעונם יכול להדחות.

עורכי-הדין בגדה הכריזו עם תחילת המלחמה על שביתה, בהודיעם שלא יופיעו במשפטים המהירים משום שאין הם מוכנים לקחת חלק במראית עין של צדק. בשל העוצר משפחות ללא טלפון אינן יכולות ליצור קשר עם עורכי-הדין, ואלה מצידם אינם יכולים לזמן עדים או לעיין בתיקים. לפיכך רוב המשפטים המהירים בגדה נערכים ללא נוכחות עורכי-דין.